

З Новим роком, дорогі українці! З Новим переможним 2023 роком!

СЬОГОДНІ В НОМЕРІ

Переможна Україна: виклики, можливості, «червоні лінії»

Немає сумніву, що «план Маршалла» для України буде, й ми маємо долучитися до його розроблення, аби він працював у наших інтересах.

Співдружність, випробувана часом

Сергій КОМІСАРЕНКО:
«Король Чарльз III може приїхати зі старшим сином. Адже тепер Вільям буде Принцом Валлійським. А наше завдання — Крим повернути».

Промислові коноплі – не канабіс

Знадобилося пів століття, щоб світ отямився і зрозумів, наскільки він себе обкрадає, бездумно відмовившись від культивування конопель.

Ялинки Перемоги

Цей задум — показати особливість відзначення нинішнього Нового року — з'явився після того, як ми прочитали, що в Івано-Франківську, у центрі міста, замість пухнастої карпатської красуні вирішили поставити особливу ялинку, створену руками дітей з допомогою їхніх старших помічників — і назвали її «Ялинкою Перемоги». Свої уявлення і мрії про рік, що настає, діти висловили у своїх малюнках.

На них — саморобні прикраси: дзвіночки, ляльки-мотанки, іграшки й малюнки-малюнки-малюнки... Ось батько, чи брат, чи просто воїн-захисник, що чіпляє на засніжену ялинку різдвяну зірку. Ось янгол-охоронець з могутніми крилами й в українському військовому строї зі зброєю в руках. Ось прапор України у вигляді серця і написи: «Це — моя земля» і «Це — мое небо». А ось на тлі українського прапора зображено три українські регіони, які російські загарбники захотіли по живому відтяти від України: Запорізь-

ка область, Херсонська область і Крим. На контурі останнього написано: «Крим. Сімферополь. Це Україна». Щоб ніхто не сумнівався. І на полотнищі прапора: «Україна вільна, незалежна, єдина». А над усім малюнком — «Слава ЗСУ!»

Про що думають наші діти? Вони, як і кожен з їхніх батьків, учителів, сусідів, як і кожен із нас, думають про Перемогу. Вони показують, завдяки кому і чому вона буде досягнута. І що буде так — не мають сумнівів, як і всі ми. Запитання тільки — коли.

І тоді... А як вони уявляють собі те, що буде? Після Перемоги! Ми це бачимо на малюнку восьмикласниці Софійки Бикової (підпис читається під малюнком). Наше майбутнє — це земля, завітчана квітами, і в небі — відновлена «Мрія».

Високі бажання, високі мрії — ознака нашого часу, яка проявля-

ється і в думках дітей, яким втілювати це майбутнє. Проходячи через такі випробування, втрачаючи рідних і близьких, дивлячись, як ворог рівняє з землею все, що було нам дорогим, що створено багатолітньою працею не одного покоління, після нашої Перемоги ми не хочемо повернути все «як було».

Ми хочемо, щоб все найкраще й найпередовіше було в нашій країні, щоб наші мрії і здобутки підіймалися вгору так, як підіймалася і обов'язково підніметься ще не раз оновлена «Мрія». А тому головне зараз — швидше дійти до Перемоги.

І тому наші ялинки сьогодні — не розкішні лісові красуні (нехай поживуть у своєму природному середовищі), а, наприклад, штучна ялинка на пероні станції «Університет» Харківського метро, з будиночком Святого Миколая.

Штучну ялинку встановили і в Києві, на багатьох фото видно, як заповнюють «хвойною масою» проміжки в каркасі цієї ялинки.

У Чернівцях невеличку ялинку поставили на площі біля філармонії та прикрасили її іграшками, які виготовили діти разом із дорослими.

У Дніпрі місцева влада вирішила не встановлювати головної міської ялинки — ні «живої», ні штучної, а гроші, які на це пішли б, перерозподілити за соціальними програмами. Дніпряни проводили соціопитування, і понад 60% з них сказали, що велика ялинка зараз не на часі. Зате невеличкі — зустрічають відвідувачів у торгових центрах, магазинчиках і кафе, і навіть в автобусах. Адже відчуття свята об'єднує і підносить настрій.

І коли на зустрічі наступного Нового року ми повернемо в наші міста святкові традиції, чи може, навіть змінимо їх, ми з вдячністю згадаємо наші «Ялинки Перемоги».

росії не місце в Раді Безпеки і в цілому в ООН

Заявою МЗС України щодо нелегітимності перебування російської федерації в Раді Безпеки ООН та Організації Об'єднаних Націй у цілому Міністерство закордонних справ України офіційно ініціювало процес позбавлення росії статусу постійного члена Ради Безпеки ООН та виключення її з ООН.

Вперше українська делегація порушила в ООН питання статусу росії в Раді Безпеки рік тому — у грудні 2021 року. Постійний представник України при ООН Сергій Кислиця тоді заявив з трибуни Генеральної Асамблеї про те, що росія не має законного права перебувати в Раді Безпеки ООН. А вже стаття 23 Статуту ООН проголошує, що постійним членом Радбезу є СРСР, а не російська федерація. росія взагалі не присутня в документах Організації Об'єднаних Націй.

«Розпад Радянського Союзу в грудні 1991 року залишив невирішеним питання міжнародних прав і обов'язків СРСР», — йдеться у заяві МЗС. З погляду міжнародного права питання статусу держави-члена ООН та постійного члена Ради Безпеки ООН, яким користу-

ється російська федерація, є неврегульованим. Заперечуючи цей факт, росія посилюється на те, що вже з 24 грудня 1991 року, а в публічній площині — з 31 грудня 1991 року в Радбезі ООН з'явилася табличка з її назвою. Але це не означає, що для цього були легітимні підстави. Їх не було і досі немає.

російська федерація зайняла крісло постійного члена Радбезу ООН в обхід визначених Статутом ООН процедур, йдеться у заяві. Це відбулося на підставі звичайного листа президента РРФСР Бориса Єльцина на ім'я Генерального секретаря ООН, відправленого 24 грудня 1991 року.

Звернення російської федерації щодо наміру продовжити членство СРСР в ООН мало бути належним чином розглянуто Радою Безпеки та Генеральною Асамблеєю. Стаття 4 Статуту ООН передбачає, що членство миролюбних держав набувається за рекомендацією Ради Безпеки ООН та за рішенням Генеральної Асамблеї. Такий шлях проходили інші новоутворені держави, ті ж Чехія і Словаччина після того, як припинила існування Чехословаччина. Але оскільки росія ніколи не проходила процеду-

ри набуття членства, вона займає місце СРСР в Раді Безпеки ООН незаконно. «З юридичної та політичної точок зору може бути лише один висновок: росія — узурпатор місця Радянського Союзу в Радбезі ООН».

У заяві йдеться і про те, що дії РФ суперечать поняттю «миролюбності». Три десятиліття її незаконного перебування в ООН позначені війнами та захопленням територій інших країн, силовою зміною міжнародно визнаних кордонів, намаганнями задовольнити загарбницькі та неоімперські амбіції.

Україна нині потерпає від повномасштабного вторгнення російської федерації, а передувало цьому періоду — 8 років збройної агресії проти нашої держави.

Війна російської федерації проти України є безпрецедентним актом порушення цілей та принципів Статуту ООН з часів його підписання у 1945 році та позбавляє росію права називатися миролюбною державою.

російська федерація зухвало відмовляється виконувати обов'язковий наказ Міжнародного суду ООН та резолюції Генеральної Асамблеї ООН, які звелили припи-

Міністр закордонних справ Дмитро КУЛЕБА з командою послів України у Миколаєві

нити збройну агресію проти України, деокупувати всі українські території, негайно, повністю та безумовно вивести всі свої збройні сили з території України в межах її міжнародно визнаних кордонів.

У заяві зазначається, що Україна ініціює комплексний процес, спрямований на досягнення цілей цієї заяви, й готова до взаємодії з іншими країнами для спіль-

ного захисту Статуту ООН, тобто позбавлення росії членства в Радбезі та ООН. Водночас МЗС заявляє про незворотність ухвалених раніше рішень Радою Безпеки ООН, попри нелегітимну участь у цьому росії. Це важливо з огляду на побоювання деяких країн щодо делегітимізації всієї діяльності Ради Безпеки, починаючи з 1991 року.

«Ноосфера» вирушила в другий антарктичний сезон

У перші дні Нового року український криголам «Ноосфера» перебуває в океані, долаючи шлях від портового міста Кейптаун у Південно-Африканській республіці до української антарктичної станції «Академік Вернадський». Так розпочався його другий антарктичний сезон під синьо-жовтим прапором, про що повідомляє Національний антарктичний науковий центр.

Український криголам «Ноосфера» готується в дорогу

Спочатку наукове судно, перетнувши Атлантичний та Південний океани, підійде до польської антарктичної станції «Арцтовський», що розташована на острові Кінг Джордж. А вже нинішня експедиція є спільною українсько-польською, фінансується вона переважно Польською антарктичною програмою, що в умовах війни дуже доречно. Капітаном судна, як і в минулому сезоні, є Павло Панасюк.

До української станції криголам має дібратися до кінця січня. Перед ним поставлено відповідальне завдання — доправити вантажі та команду технічних спеціалістів, які повинні завершити модернізацію інфраструктури станції. Цього сезону заплановано замінити систему опалення, облаштувати новий майданчик для зберігання човнів, здійснити роботу із заземлення дизельної та головної будівлі станції, а також провести інші нагальні роботи, потрібні для успішної зимівлі 28-ї Української антарктичної експедиції.

Перший антарктичний сезон «Ноосфери» відбувся у важкий для держави час — з кінця січня до кінця травня 2022 року. Але, незважаючи на труднощі, криголам успішно забезпечив ротацію зимівників на українській станції «Академік Вернад-

ський», на станцію було доставлено 140 тонн пального та понад 80 тонн різних вантажів — від річного запасу їжі до будматеріалів для продовження модернізації «Вернадського».

Наші вчені провели унікальні дослідження з вивчення Південного океану. Зокрема, вперше за 20 років українською експедицією були відібрані проби донних відкладів в океані.

Екіпаж судна тоді вперше забезпечив переміщення полярників на польській станції «Арцтовський» замість російського судна, від якого поляки відмовилися через широкомасштабну агресію росії проти України. «Ноосфера» доправила вантажі на польську антарктичну станцію «Арцтовський», а на зворотному шляху забрала учасників польської антарктичної експедиції.

Перший рейс до крижаного континенту команда здійснила під ке-

рівництвом українського капітана Павла Панасюка та колишнього британського капітана криголама Саймона Воллеса.

«До того ж, наш криголам проявив себе дуже добре, показавши, що готовий бути для нас надійним помічником», — зазначив директор Національного антарктичного наукового центру Євген Дикий. Він підкреслив, що вперше за 20 років Україна здійснила антарктичну експедицію власним науковим флотом.

Щоправда, війна завадила науково-дослідному судну «Ноосфера» після довгої і успішної подорожі повернутися додому, у порт приписки — Одесу, тож останні місяці криголам базувався у Кейптауні. Звідки й вирушив зараз до далекої Антарктики. Але і моряки, і науковці дуже сподіваються на те, що незабаром вони таки зможуть повноцінно повернутися додому.

НОВИЙ КОНКУРС НФДУ

Наука для відбудови країни

Національний фонд досліджень України оголосив новий конкурс проектів з виконання наукових досліджень і розробок «Наука для відбудови України у воєнний та повоєнний періоди».

Метою конкурсу є фінансування колективних наукових проектів, спрямованих на розв'язання невідкладних питань відбудови України у воєнний та повоєнний час.

Конкурс проводиться за напрямками, пов'язаними з виконанням прикладних наукових досліджень і розробок, спрямованих на відновлення виробництва товарів та послуг або виведення України на новий рівень конкурентоспроможності (зокрема у космічній галузі). А також на розроблення нових технологій та створення нових матеріалів для відновлення промислового виробництва; розв'язання екологічних проблем, які виникли внаслідок воєнних дій; подолання розладів здоров'я населення, зумовлених воєною; розв'язання питань продовольчої та енергетичної безпеки; розв'язання соціальних питань комплексної реабілітації різних груп населення, пов'язаної з воєнними травмами; посилення захисту об'єктів критичної інфраструктури (зокрема в контексті кібербезпеки); збереження культурної спадщини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та/чи окупації.

Заявки приймаються до 31 січня 2023 року, 23:59 (за київським часом).

Проекти, відібрані за результатами конкурсу, будуть реалі-

зовані до кінця 2024 року. Початок виконання проектів планується з серпня 2023-го.

Загальний обсяг фінансування конкурсу — 450 мільйонів гривень (відповідно до бюджетних надходжень, з урахуванням ризику можливого перерозподілу коштів та ризиків, пов'язаних із дією воєнного стану на території України).

Максимальна загальна сума фінансування одного проекту — 4,5 млн грн (1,5 млн грн у 2023 році та 3 млн грн у 2024-му).

Учасниками конкурсу можуть бути заклади вищої освіти та наукові установи державної форми власності.

Подавати заявки мають право колективи авторів проекту (науковий керівник і виконавці) у складі від 6 до 15 дослідників.

Молодих учених має бути не менше двох, якщо до колективу авторів входять від 6 до 10 осіб включно. І не менше трьох, якщо їхня кількість складає від 11 до 15 осіб.

Науковим керівником проекту має бути вчений, який працює за основним місцем роботи в установі (організації), що подає заявку на участь у конкурсі.

Науковим керівником та виконавцем проекту не можуть бути працівники дирекції НФДУ, члени наукової ради фонду, наукового комітету Національної ради з питань розвитку науки і технологій, члени комісії Конкурсу та експерти, залучені до проведення наукової та науково-технічної експертизи проектів за цим конкурсом.

Переможна Україна: виклики, можливості, «червоні лінії»

Програми відновлення та розвитку України мають ґрунтуватися на чіткому баченні обрисів майбутнього. У цьому переконані науковці НАН України. Вчені Відділення економіки академії розробили візію «Повоєнне відродження України», у якій визначено ключові можливості, загрози й виклики майбутньому; напрями відродження України та бачення подальших дій.

Днями академік-секретар Відділення економіки НАН України, директорка Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи академік Елла ЛІБАНОВА представила візію на Президії НАН України.

Академік НАН України
Елла ЛІБАНОВА

відновлення країни (навіть під час продовження воєнних дій), а також наміри міжнародної спільноти покарати країну-агресора, підтримка країн-союзників, перспективи євроінтеграції.

— Дуже важливо, що психологія меншвартості змінюється на психологію переможця, — наголосила Елла Марленівна. — Ми завжди вважали, що гірші за інших, гірше освічені, гірше працюємо, але виявилося, що це не так. Українці все можуть, усе вмюють (і передусім — бити ворога), ми — справжні переможці.

Ризики та загрози

Нині Україна має і ключові можливості, і системні виклики.

Найперший виклик — геополітичне становище (маємо думати, як розбудувати країну поруч з агресивним сусідом, де розміщувати стратегічні об'єкти, як розвивати традиційно індустріальні Схід і Південь).

Наступним викликом (і навіть загрозою майбутньому) вчені вважають систему управління. «За всіма рейтингами, Україна має переваги за якістю робочої сили і водночас пасе задніх за якістю управління», — наголосила доповідачка.

У візії зазначено, що на ефективність системи державного управління позитивно вплинула реформа децентралізації. Зміцнилася фінансова спроможність територіальних громад, започатковано економічний розвиток місцевих спільнот.

На черзі — реформа системи органів центральної влади, оптимізація їхньої структури та посилення

вимог до кадрового забезпечення. «Має бути мінімізовано персональне втручання в процеси управління з будь-якого боку (і з боку чиновника, і з боку бізнесу)», — додала Елла Марленівна.

Викликом є територіальні, економічні, демографічні, екологічні диспропорції (логічно було б переміщувати виробництво і людей на захід країни, однак екологічна місткість західних областей дуже низька, і на це потрібно зважати).

Викликом є також те, що чимало людей не готові до змін і досі перебувають під впливом активної російської пропаганди.

— Багато залежить від того, чи збережеться вплив країни-агресора на території, які були під окупацією, та на всі інші, — зазначила доповідачка. — А також — чи зможуть українці остаточно подолати патерналістські настрої. Чи зрозуміють, що самі відповідають за свій добробут, за життя своїх дітей і суспільство в цілому.

Ключові можливості

Соціологічні опитування показують, що 74 відсотки українців упевнені, що Україна рухається в правильному напрямку (торік таких було 34 відсотки). Ця національна єдність і довіра до влади є безумовною перевагою українського суспільства.

Ключовою можливістю (або ж викликом, який ми не зуміємо подолати), на думку науковців, може стати новий суспільний договір. До війни українці погоджувалися з існуванням корупції. Але рух уперед можливий, якщо в новому суспільному договорі буде нульова толерантність до порушення законів (включно з корупцією).

Війна дає змогу державному апарату «обнулити» стосунки з великим бізнесом, скасувати пільги, відмовитися від неформальних моделей взаємодій. Важливо не допустити жодного випадку відновлення довоєнної практики взаємодії з бізнесом — корупції, створення «особливих» умов, зловживань, податкової тінізації. У візії наголошується, що корупція є одним із проявів та ключових механізмів тоталітарної держави, де економічні переваги надаються за особисту відданість вищому керівництву, а їх позбавлення є інструментом покарання та шантажу.

Натомість у демократичному суспільстві відносини економічних суб'єктів з владою відбуваються за чинними нормами, правилами та законами. Тобто є максимально деперсоналізованими. «Потрібно вже сьогодні виробити новий суспільний договір, який спиратиметься на інститути, а не на персоналії», — зазначила науковиця.

Величезною можливістю є й міжнародна співпраця.

— Без такого співробітництва ми нічого не зможемо зробити в повоєнний період, — застерегла доповідачка. — Але! Міжнародна співпраця має враховувати принципово новий імідж України. Ми не тільки реципієнти, а й партнери. Я абсолютно впевнена, що «план Маршалла» для України буде, й ми маємо долучитися до його розроблення, аби він працював у наших інтересах.

Напрями відбудови

Науковці виокремили вісім напрямів майбутнього відродження країни. Це: забезпечення національної безпеки та оборони; розбудова критичної інфраструктури; розбудова конкурентної стійкої економіки; інтегрований розвиток територій; трансформація ринків праці; відновлення довкілля; поєднання неухильного дотримання законів із революційними зрушеннями; демографічне відродження; становлення нової якості життя.

Вчені «прописали», який вигляд матиме кожен напрям після перемоги (наприклад, у 2030 році), визначили, які зміни потрібно здійснити.

— Результатом відновлення країни має стати висока якість життя, — переконана доповідачка. — Успішність країни визначається не показником ВВП на душу населення (хоч яким важливим він є), не дефіцитністю чи бездефіцитністю бюджету, не рівнем інфляції тощо. Успішність визначається лише якістю життя в цій країні.

Життя українців у 2020 році науковці бачать гідним і замогнїм, на рівні східноєвропейських країн (наприклад — Чехії й Естонії). Мінімальна заробітна плата складатиме 450–500 євро.

Модель нової якості життя включатиме такі складові: доступні якісні медичні послуги; сучасну освітню систему та конкурентні освітні програми; кращі житлові умови й доступність житла; розвинену інфраструктуру населених пунктів; екологічно безпечне середовище проживання; безпечне соціальне середовище; нову модель споживання та умови для здорового способу життя.

Для того, щоб нова якість життя стала можливою, необхідно багато чого змінити. Зокрема, у системі охорони здоров'я акцент має бути зроблено на розвинені мережі реабілітаційних центрів та послуг. (Вплив війни на психологічне та фізичне здоров'я українців відчуватиметься впродовж десятиліть).

— Хочу звернути увагу й на новий підхід у житловій політиці, — наголосила Елла Марленівна. — Має розпочатися масштабне будівництво муніципального орендного житла, і не лише у великих, а й у малих населених пунктах.

Розв'язувати житлову проблему на звільнених територіях, на думку науковців, можна за допомогою надання пільгових кредитів, низьких іпотечних позик, цільової допомоги міжнародних та іноземних організацій.

Вчені окреслили також червоні лінії, які не можна перетинати. Вони застерегли від відтермінування якісних змін у соціальній сфері (зо-

крема, відкладення реформи української школи, перебудови системи надання соціальних послуг вразливим верствам тощо).

Візія попереджає, що в місцях масової чи локальної житлової забудови на деокупованих територіях чи територіях, які зазнали значних руйнувань, не можна будувати винятково дешево соціальне житло. Таке будівництво може призвести до виникнення осередків бідності та кримінально небезпечних кварталів.

Також учені застерігають від ігнорування будівництва укриттів після закінчення війни. Обладнання укриттів у приватних помешканнях, офісах та закладах соціальної інфраструктури має стати обов'язковою вимогою для їх експлуатації.

— Якою буде повоєнна Україна? — запитує насамкінець доповідачка. — Ми впевнені, що переможна Україна — це східноєвропейський центр гідності та справедливості, свободи і єдності, де ніхто не залишається осторонь. Цей центр буде побудовано на фундаменті конкурентної економіки, відновлення довкілля та ефективного управління. Ви можете сказати, що це мрія. Так! Але якщо ми не мріятимемо, то, образно кажучи, і не літатимемо.

Далі — буде складніше

Обговорення доповіді показало, що тема відродження справді на часі. І дуже важливо об'єднати зусилля науковців, управлінців та громадськості.

Заступниця міністра економіки Тетяна Бережна розповіла, що бачення вчених щодо подолання викликів безробіття (викладене у напрямках відродження країни) цілкомовно збігається з трудовою реформою, яку ініціює міністерство.

— Реформа передбачає лібералізацію та розширення індивідуально-договірної регулювання трудових відносин, — розповіла Тетяна Василівна. — Зокрема, запроваджується принцип свободи трудового договору. Сторони зможуть додавати до договору особливі умови (наприклад, умови про дистанційну роботу, роботу з нефіксованим робочим часом тощо). Ми працюємо над новим законом про працю, який відповідатиме на ці виклики.

Директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України Олег Рафальський подякував авторам доповіді за те, що вони вдихають у суспільство настрої оптимізму й впевненості в перемозі. Водночас він нагадав, що правовим актом суспільного договору є Конституція. В умовах повоєнних труднощів розпочинати новий конституційний процес доволі ризиковано.

Суспільного консенсусу можна досягти й у форматі умовного загальнонаціонального столу. На думку Олега Рафальського, метафорично національним круглим столом можна вважати парламент України. Однак в умовах війни, коли влада концентрується в руках президента, голос парламенту стає тихішим (та й населення звикає персоніфікувати владу). Є небезпека, що ця тенденція може еволюціонувати в бік авторитарної демократії, або й просто авторитаризму.

— Розмірковуючи про майбутнє, потрібно пам'ятати про алгоритм спрямування політичної системи лише у бік моделі, яка визначена чинною Конституцією, — наголосив Олег Олексійович.

Світлана ГАЛАТА
Фото Назарія МАЗИЛЮКА,
інтернет-видання pravda.com.ua

Співдружність, випробувана часом

У рік, що настав, ми вступаємо з надією і переконанням у нашії перемозі, спираючись на єдність нашого народу, на силу, енергію і вміння ЗСУ та на підтримку наших друзів, союзників і партнерів. Одним із таких надійних партнерів було і залишається Сполучене Королівство. Від перших днів новітньої історії України ми завжди відчували дружню руку, простягнуту назустріч. І особливо ця допомога відчутна сьогодні, коли наш народ відстоює спільні цивілізаційні цінності.

Про те, як починалися ця дружба і партнерство і про роботу посольства України в той період ми говорили з першим послом незалежної України у Сполученому Королівстві (з 1992 по 1998 р.), директором Інституту біохімії імені О.В. Палладіна НАН України академіком НАН і НАМН України Сергієм Васильовичем КОМІСАРЕНКОМ.

...Із Сергієм Васильовичем зустрітися не просто. На черговий залик призначити зустріч одержую відповідь: «Я у Женеві на Оглядовій конференції Конвенції із заборони біологічної зброї. Може, з понеділка після роботи...»

І от ми ввечері в Інституті біохімії, який через три роки відзначатиме своє сторіччя. Сергій Комісаренко в Інституті — з 1966-го, тобто 56 років. Вважає, що безперервно. Попри те, що у липні 1990-го молодого директора Інституту Верховна Рада обрала заступником голови Ради Міністрів УРСР (йому дозволили бути, за образним висловом Бориса Євгеновича Патона, «нічим директором»), а через два роки почалася його дипломатична служба (але він залишався чинним дійсним членом НАН України і головним науковим співробітником Інституту).

Кабінет директора — це водночас і приміщення, де відбуваються засідання вченої ради («у нерозширеному складі» — уточнює Сергій Васильович). Попри канонічний діловий стиль — високі дерев'яні шафи, заповнені книгами, довгий стіл і сучасну переносну дошку з фломастером, відчуєш себе наче в невеличкому залі художньої галереї. По центру — портрет засновника Інституту — Олександра Палладіна, роботи Олексія Шовкуненка. Напроти — портрет Шевченка.

Всі інші картини, а їх чимало, подарували Сергієві Комісаренку автори: Марія Примаченко, її син Федір, Параска Хома, Михайло Деревус...

«Тут є й фото, пов'язані з подіями, дорогими для мене, — зазначає господар кабінету. — Чимало з них стосуються саме періоду перебування на посаді Надзвичайного і Повноважного посла України у Великобританії, а за сумісництвом (з 1995 року) й Ірландії».

Експонати пам'яті

На стіні та за скляними дверцятами шафи — чимало світлин. Багато відомих впізнаваних облич. Особливо зупиняємося біля тих, що пов'язані з перебуванням у Лондоні. Ось невеликий, формату книжки, портрет Королеви Єлизавети II та її чоловіка Принца Філіппа.

«Це подарунок Її Величності, перед тим, як я від'їжджав в Україну».

Академік НАН України Сергій Комісаренко:
«Є речі, стосовно яких я повинен висловити свою думку...»

Ще одне відоме фото: «Це я підписую угоду про передачу Україні антарктичної станції «Фарадей». Я її «вициганив» у британців, — жартує, — безплатно. Дехто пише — за 1 фунт, але це не так».

«А це моя добра знайома, єдина жінка-спікер британського парламенту — нині баронеса, Бетті Бутройт».

«Це авіаносець «Invincible», справді непереможний флагман британського флоту: коли я від'їжджав з Великобританії, міністр оборони мені зробив подарунок за те, що для мене і загалом для посольства була завжди важлива співпраця у військовій сфері. Я на цьому авіаносці вийшов в океан і трохи керував ним! Поруч зі мною, щоправда, стояв рульовий. Він показав мені, за які ризики не можна заходити... Враження — незабутні...»

«А це наш барк «Товариш», навчальне судно, що було у Херсонському морехідному училищі. На жаль, ми його фактично загубили... Вітрильник ішов з Херсона до Ленінграда, зайшов у порт Великобританії, там перевірили документи, з'ясувалося, що він не мав регулярного ремонту, і його заарештували. Правила такі. Ми тоді створили групу підтримки моряків, на той час їх на кораблі залишалося 4–5 осіб. Група розбила футболки «Товариш», їх продавали й використовували кошти на підтримку членів команди. Поза тим, зібрали 300–400 тисяч фунтів, за які провели мінімальний ремонт, але все одно цього було недостатньо. Я звернувся до Принца Філіппа, чоловіка Її Величності Королеви Єлизавети, з проханням очолити благодійне товариство з підтримки «Товариша». Він дав згоду, що було надзвичайно. Якби він очолює цю справу, ми б зібрали кошти й відремонтували б повністю «Товариш». Але так не сталося, бо я вже повертався додому. І потім корабель продали в Німеччину».

Як відремонтувати Віндзорський палац?

— Ви справді пропонували Королеві Єлизаветі II відремонтувати Віндзорський палац?

— Так. Це справді був унікальний випадок. Щороку в листопаді у Лондоні відбувається велике дипломатичне прийняття. Її Королівська Величність зустрічається з послами усіх країн, вона підходить до кожного з послів, які вишукувалися в шеренгу разом з представниками своїх посольств, і 20–30 секунд вітається з послом. За нею, звичайно, йде її чоловік — Принц Філіпп, а далі — хтось з королівської родини. Того, 1992 року —

Принц Валлійський Чарльз і Принцеса Діана. Так вони і переходять за Королевою від посла до посла.

За три тижні перед цим прийняттям я вручив Королеві вірчі грамоти, а за тиждень до прийняття сталася пожежа у Віндзорському замку. І коли вона підійшла до мене, я вирішив висловити їй слова підтримки. Мовляв, в Україні з великою скорботою дізналися про пожежу. Вона одразу: «Чому?» Кажу: «Україна — молода держава, тільки рік як стала незалежною, але у нас багатотисячолітня історія, ми знали багато втрат і добре розуміємо втрати інших...». Ми з нею говоримо вже декілька хвилин, а вся процесія зупинилася. І тільки Королева хотіла рушити далі, я кажу: «Ваша Величносте, у мене є доручення від моєї уряду сказати вам, що Україна готова безкоштовно взяти участь у реставрації Віндзорського палацу. У нас чудові майстри по каменю, по дереву, і під керівництвом ваших реставраторів вони з задоволенням візьмуть участь у відбудові...»

Вона каже: «О, як це цікаво. Я вам дуже вдячна і передайте вашому уряду мою велику подяку. Я доручу міністру з національного надбання, і він з вами зв'яжеться щодо цієї пропозиції».

У дипломатичному корпусі — непорозуміння і ледь не паніка. Королева проходила і віталася з послами близько 20 секунд, а тут зупинилася біля посла України і стоїть хвилинами, а за нею стоять члени королівської родини, які повинні вгадувати, про що розмовляти з іншими послами. Я стояв майже наприкінці, бо ж тількино вручив вірчі грамоти. Процесія скінчилася, але мій заступник, кар'єрний дипломат М. Білоусов був у паніці: «Як можна без узгодження з МЗС таке казати? Можуть бути великі неприємності».

А наступного дня газета Times написала, що єдина країна, яка запропонувала допомогу у відбудові Палацу, — це Україна.

— Мабуть, справді пропозиція межі фолу...

— Можливо, але я розумів, що це шанс — звернути увагу на Україну. Та й справді: майстри наші чудові, їхня участь увійшла б в історію. Це був експромт, але я вважаю, вдалий.

Я зателефонував наступного дня Президенту України Леоніду Макаровичу Кравчуку — він погодився зі мною. А через три місяці Президент приїхав з офіційним візитом до Великобританії. Королева запросила на ланч всю нашу делегацію. До речі, незадовго перед цим у

Лондоні був російський президент, і на чай запросили тільки Єльцина і російського посла з дружинами. А вони ж привезли з собою і двох віцепрем'єрів, і купу міністрів...

Леонід Макарович під час прийняття у Королеви повторив нашу пропозицію про Віндзорський замок. Вона посміхнулася й на мене пальцем показала: «Це він — перший — запропонував мені».

Ми чекали на результат, але їхній міністр зателефонував мені, подякував і сказав, що вони пропозицію розглянули і поки не треба...

Королева мене, звичайно, запам'ятала, і щоразу, коли ми зустрічалися, вона знала, з ким розмовляє. І взагалі, послів, які від'їжджають, Королева не приймає, але коли я у лютому 1998 року повертався до України, попросився до Її Величності на прийняття, і вона запросила нас з дружиною у Букінгемський палац. Ми з півтори години розмовляли на різні теми, здебільшого про Україну, а потім сказала, що знає, що я вчений, і тому запитала мою думку, як краще комп'ютеризувати Букінгемський палац.

Члени королівської сім'ї

У мене були дуже добрі стосунки з багатьма членами королівської родини, що важливо для посольської діяльності. Кожний з них має певні повноваження, і коли ми запрошували когось на ту чи іншу подію, зазвичай нам не відмовляли. Присутність члена королівської сім'ї завжди вказує на високий рівень і приваблює увагу публіки і зацікавлення медіа. Так, двоюрідний брат Її Величності Герцог Глостерський Річард був на благодійному концерті Ольги Басистюк. Або — виставка українського мистецтва в одній з центральних галерей Лондона, яку також відкривав Герцог Глостерський. На ній були картини наших відомих художників — Тетяни Голембієвської, Бориса Туліна, Андрія Чебикіна, Анастасія Постоюка, скульптури Валентина Зноби.

Валентин Зноба зробив невелику бронзову скульптуру Принцеси Анни — доньки Королеви Єлизавети, відомої вершниці. Вона двічі приїжджала до Києва, брала участь у першості Європи з кінного спорту. У ті роки Анна очолювала Олімпійський комітет Великобританії. Ми не раз зустрічалися, і я хотів перед відльотом до Києва подарувати їй цю скульптуру. Телефоную до Букінгемського палацу, кажуть, вона в Японії. А напередодні відльоту — дзвінок: принцеса повернулася до Лондону і готова мене прийняти. Ми зустрілися о 9-й ранку, тепло поговорили, я вручив їй подарунок, вона була вдячна, ми попрощалися, і я швидко вскочив у машину... доганяти літак. Його справді представникові МАУ довелося на кілька хвилин затримати.

Як стають послами

— Як усе-таки вийшло, що ви, не кар'єрний дипломат, стали першим послом незалежної України у Великобританії?

— Час був такий, коли політики, учені, літератори ставали дипломатами... Але щодо мене, я тепер розумію, що послом я став завдяки тому, що мене не дуже любив прем'єр-міністр.

— Несподівана причина.

— Мене запросив до уряду, який формувався у липні 1990 року, після перших вільних виборів до Верховної Ради й прийняття Декларації про державний суверенітет України, Віталій Андрійович Масол. Заступником голови Ради Міністрів з гуманітарних питань. Але обирала Верховна Рада. Потім Масол пішов з уряду на вимогу «революції на граніті». (До речі, досвідченого господарника знову покликали в уряд, який він очолював з червня 1994 по березень 1995 року — авт.) А очолив уряд Вітольд Павлович Фокін, який уже називався прем'єр-міністром. Я був єдиним з його заступників, який дозволяв собі з ним не погоджуватися. Не тому, що я люблю сваритися зі своїм керівництвом. Доводилося встрявати у суперечку і з Масолом, і з Фокіним, і з Кучмою, і з Патонам, до якого ставився з глибокою шаною, тому, що вважав: є речі, які прямо відносяться до моїх службових обов'язків і щодо яких я повинен висловити свою думку, яка може відрізнитися від думки того безпосереднього керівника.

Так було, наприклад, з українським домом (колишнім музеєм В.І. Леніна), який прем'єр хотів віддати фондовій біржі. А я виступив за те, щоб його використати в гуманітарних цілях. Щось подібне було із введенням купонів. Кажу: коли в Академії наук розглядають такі важливі — стратегічні — питання, члени президії спочатку ознайомлюються з проблемою, а потім обговорюють на засіданні, де ухвалюється узгоджене рішення. А тут — важливе питання, щодо якого ніхто не радився і яке практично не аналізувалося. Прем'єр виглядав дуже незадоволеним моїми ремарками й пропозиціями глибше ознайомитися зі стратегічними проблемами, що виносилися на голосування уряду.

Наближалися 50 роковини трагедії Бабиного Яру, трагедії, яку в радянські часи чомусь приховували. Я пропонував Масолу, а потім і Фокіну відзначити цю дату на високому державному рівні. Я не єврей, у мене немає єврейського коріння, але вважав, що обов'язково треба повернути до пам'яті й відзначити цю трагедію. Ми знаємо, що там стріляли й націоналістів, і комуністів, і футболістів, і військових, і поруч був концтабір Сирецький, але спочатку це була цілеспрямована акція проти єврейського населення Києва. Ідею відзначення трагедії на високому рівні активно підтримав Леонід Кравчук, обраний тоді Головою Верховної Ради.

У мене в Ізраїлі було двоє дуже добрих знайомих, друзів — учених, та ще й дуже впливових. Один — Майкл Села — був президентом Інституту імені Вайцмана, а другий — Ефраїм Кацір-Качальський — президентом міжнародного біотехнологічного товариства (і четвертим президентом Ізраїлю!). Ефраїм запросив мене в серпні 1990-го на міжнародний біохімічний конгрес, що проходив в Єрусалимі, а В.А. Масол дозволив мені відрадженьня. Я розповів і Ефраїму, і Майклу, що хочемо відзначити трагедію Бабиного Яру, вони мене одразу вивели на Ізраїльський національний меморіал Яд Вашем, а через рік я вже був знайомий з керівниками найбільш впливових єврейських організацій.

1 серпня до Києва прибув президент США Джордж Буш. Я певною мірою відповідав за його візит, зустрі-

чав його і супроводжував у Бабиному Яру. Крім дуже відомого його виступу у Верховній Раді, де він намагався переконати українців, що їм не варто виходити з СРСР і Союзного договору, в його програмі було відвідання Бабиного Яру. Леонід Кравчук і Джордж Буш поруч стояли біля пам'ятника загиблим і виступали перед тими, хто врятувався від розстрілів і хто рятував (перед «праведниками світу»). І це була надзвичайно важлива подія, яка великою мірою знімала надумані питання про антисемітизм українського народу.

Меморіальні заходи мали бути на початку жовтня. На моє прохання Джордж Буш пообіцяв, що на відзначення приїде його син (майбутній президент США), але він не зміг, і приїхав рідний брат старшого Буша — Джонатан. І це теж було дуже важливо. Можливо, саме тоді Леонідові Макаровичу спало на думку направити мене на дипломатичну роботу. Причому, спочатку йшлося саме про США.

Розбудова посольства

— **І як починалося на новому місці? З якими проблемами довелося зіткнутися?**

— Починали ми з повного «нуля». Коли приїхали, не було ні де жити, ні де працювати. У посольстві, крім мене, були ще мій заступник — радник-посланник і консул, і більше нікого — ні аташе, ні секретарки, ні водіїв.

Про приміщення посольства ми вели перемовини з представниками діаспори. Розмовляв і з росіянами, які «успадкували» все майно СРСР. А Радянський Союз мав 43 чи 44 будинки тільки в Лондоні. У деяких з них жили колишні секретарі ЦК компартії Великої Британії. Так, була така традиція. Я зустрівся з послом Росії Панкінім, і він навіть доручив своєму заступнику показати нам деякі будинки (що зовсім не підходили для посольства), але за умови «дозволу із Москви».

Тимчасове приміщення для посольства нам надало Об'єднання українців Британії (ОУБ). Ми працювали в цьому будинку п'ять років, аж поки не було знайдено, куплено, оновлено і відреставровано приміщення, в якому нині працює посольство України у Великобританії. До всіх цих пошуків, домовленостей, а потім купівлі й реставра-

ції я мав найбезпосередніше відношення і готовий розповісти чимало цікавих історій. Але — іншим разом.

Скажу тільки, що якби на той час у нашої країни було більше фінансових можливостей, ми могли б зробити це й раніше. Напевно, й краще.

Будинок, що нині є посольством України (Голланд парк, 60) ми купили у посольства Південно-Африканської республіки за ціну, значно нижчу за ринкову, чому перекладали теж непрості домовленості, коли вдалося суттєво знизити ціну. Було зроблено чудовий ремонт, фактично — реставрацію будинку. Керувала оновленням відома дизайнерка Укрреставрації Ірина Іваненко, у послужному списку якої — Одеський оперний, Маріїнський палац. Втім, мені у цьому приміщенні не довелося попрацювати. За кілька днів до відкриття я вже відїхав до Києва. Моя каденція закінчилася.

Ділові контакти

— **Якими були головні теми співпраці?**

— Як і тепер: економіка, національна безпека, культурний обмін. Наші партнери завжди намагалися допомогти, поділитися досвідом.

Я намагався використати будь-яку можливість наблизити Україну до європейських структур. У Лондоні, наприклад, розташована штаб-квартира Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР), створеного 1991 року, щоб допомогти новим країнам подолати шлях до ринкової економіки. Першим президентом банку був Жак Атталі, француз, близький друг Міттерана. Я одразу напросився до нього на зустріч, і він був приємно здивований тим, що я розмовляв з ним винятково французькою. Ми проговорили різні теми. І оскільки в цей час відбувався розпад Югославії, серед директорів ЄБРР з'явилася вакансія. Я запропонував віддати це місце Україні. Атталі був не проти, але ми мали борг перед ЄБРР. Борг ми віддали. І заступник голови НБУ Олександр Савченко став тоді одним із директорів банку. У сфері його відповідальності була не тільки Україна, а й Молдова, Грузія і Румунія. Посольство ініціювало декілька цікавих проектів, зокрема ЄБРР давав нам безпроцентний кредит для будівництва заводу з перероблюван-

Тут так багато експонатів пам'яті!

ня сміття в Києві ще 1993 року, і не вина банку, що ми не сповна скористалися його можливостями.

Серед ініціатив посольства можна назвати вступ України до Ради Європи, до ОБСЄ, до важливих міжнародних організацій, штаб-квартири яких також розташовані у Лондоні: Міжнародної морської організації, куди Україна вступила 1995 року, міжнародних організацій з цукру, пшениці, телефонного супутникового зв'язку та ін. У 1997 році відбулося урочисте відкриття Україно-Британської торговельної палати, куди створено благодійний фонд допомоги чорнобильцям тощо.

І дуже важливою для мене була завжди військова справа. Я був знайомий з багатьма міністрами уряду Великобританії, зокрема оборони, і всіх наших міністрів оборони запрошували до Лондона.

Ще в ті часи було розпочато спільні британо-українські змагання, а потім до нас долучилися поляки. Я приїздив на військові україно-британо-польські змагання у Яворові з першим заступником міністра оборони Британії паном Соумсом. Вам це прізвище навіряд чи щось скаже, а от прізвище його діда відоме всьому світу: Уїнстон Черчилль. Ми бачимо, як перші паростки співпраці сьогодні дають могутні врожаї. Великобританія навчає наших воїнів, постачає зброю, підтримує нас у всьому.

Станція «Академік Вернадський»

— **Мабуть, найгучніше і найвідоміше з усього, що було зроблено за час роботи першого складу посольства України у Великобританії — це передача Україні британської антарктичної станції «Фарадей». Як це почалося?**

— Березень 1993 року. Я працюю в тимчасовому будинку посольства, яке нам передало Об'єднання українців Британії, передивляюся пошту. Раптом натикаюся на циркулярний лист: «Уряд Британії планує продати одну зі своїх антарктичних станцій — «Фарадей». Чи зацікавлене ваше посольство?»

Ще б пак. Звичайно, зацікавлене. Я знаю, що в Україні створена Антарктична служба, керівником якої був мій друг — член-кореспондент (пізніше — академік) Петро Федотівич Гожик, директор Інституту геології. Я добре знаю, що Україна завжди була активною в СРСР в полярних дослідженнях і в устаткуванні. (Ще в радянські часи показували хроніку, де в Антарктиці пересуваються на всюдиходах «Харків'янка»). Ми починали перемовини з росією про передачу нам хоча б однієї станції в Антарктиді, але одержали відмову. Звичайно, ми зацікавлені. Антарктичний центр без станції — ніщо.

Я написав листи в три інстанції: в НАН України — чи це цікаво, в МЗС — як співробітник міністерства і в Адміністрацію Президента. Василь Григорович Кремень був заступником голови адміністрації та відповідав за гуманітарні питання. І він виступав лобістом отримання цієї станції. Надійшли відповіді: від НАНУ, що це дуже цікаво, від МЗС, що НАНУ виловила зацікавленість. І ми почали перемовини з Британською антарктичною службою (БАС).

Звичайно, перед ухваленням рішення співробітниками БАС відвідали наукові установи НАН та МОН України у Києві і Харкові, переконалися, що українські науковці готові до полярних досліджень. А група українських полярників за підтримки Фонду «Відродження» відвідала станцію «Фарадей». Передавання станції просувалося позитивно, але як бути із її купівлею?

Я провів перемовини з міністром закордонних справ і з БАС. Розповів, що ми зацікавлені в станції, у нас є досвід, знання й уміння. А паралельно зондував, як би так, щоб нам передали її безплатно: «Це було б дуже шляхетно з боку британського уряду для молодого, демократичної і дружньої держави з поки не дуже могутньою економікою і обмеженими фінансами. Ми продовжуватимемо початі наукові дослідження і завжди готові поділитися усіма новими знаннями...». Зрештою домовилися з Форин-офісом, що це буде безплатно. Все — сама станція, її устаткування, паливо тощо. Документ про передачу станції підписали 20 липня 1995 року державний міністр закордонних справ Сполученого Королівства Дейвід Девіс і я від імені України. При цьому була присутня делегація з України: Петро Гожик, Віталій Старостенко, Василь Кремень, Юрій Оскрет і співробітники посольства.

Подорож з майбутнім королем

— **Інаостанок, чи можемо ми очікувати, що Король Великобританії Чарльз III відвідає невідомі Україну?**

— Невдовзі — навіряд, але з часом... Не треба забувати, що у Його Величності Короля Чарльза III у 2023 році попереду ще коронація. Так, він вже Король, але поки не коронований, — рік дається на коронацію.

Я познайомився з Принцом Валлійським, а тепер виявляється, що познайомився з майбутнім королем, ще в 1992 році. Вперше, тоді, на дипломатичному прийомі. Потім зустрічалися кілька разів ще на різних заходах. А головне — я супроводжував Принца Валлійського в поїзді Україною наприкінці 1996 року. Так сталося, що в розмові з Королевою я запитав її Величності щодо можливості її візиту до України. Королева відповіла мені приблизно так: «Пане посол, буду з

вами відверта, мої візити вже узгоджені з урядом на кілька років наперед. Тому зараз це малоймовірно. Але я вам обіцяю, що скажу своєму старшому синові, щоб він поїхав».

Минув час. Мені зателефонували з секретаріату Принца. Сказали, що він дав принципове добро. Потім ми узгодили з Форин-офісом, МЗС України та, напевне, з адміністрацією Президента, на коли планувати візит. Запланували на кінець 1996 року. Я зустрів його в Києві, і головною подією мало бути прийняття його Президентом України ввечері в Маріїнському паладі. Уявіть собі картину: почесний гість під'їжджає до палацу, який сяє вогнями, Президент Кучма стоїть біля входу, і раптом все світло погасло. Я миттєво кричу протоколу: негайно дайте вказівку всім машинам розвернутися і фарами освітити палац. Так і зробили — освітили палац, Леоніда Кучму, Принца. Вони зустрілися, привіталися і піднялися сходами. Нагорі стоїмо, розмовляємо кілька хвилин у майже повній темряві. І тут з'явилось світло, і всі зайшли до зали прийомів. Напевне, не витримали запобіжники через намагання ввімкнути все, що може світити.

Наступним днем Принц Чарльз відвідав Києво-Могилянську академію, ознайомився з Софійським собором, оглянув Київ та краєвиди лівого берега від моголи Невідомого солдата. А далі — Крим. Летіли ми разом літаком королівських військових сил і в дорозі багато говорили й про Україну, і про Узбекистан, куди він вилітав після Криму.

Прилетіли на військовий аеродром під Севастополем і переїхали ночувати у Форос на відому «горбачовську» дачу «Заря». В Криму Принц відвідав Бахчисарайський палац і заохотив сам поїхати в кримськотатарське село (попросив, щоб його ніхто не супроводжував, окрім охоронця). У Севастополі поклав квіти на кладовищі, де лежать британські воїни — учасники Кримської війни 1853–56 років.

Вважаю історичним моментом, коли ми з Принцом Валлійським стояли удвох на пагорбі над Балаклавою і розглядали місце, де відбувалася атака легкої кавалерії — катастрофічна за наслідками атака на позиції російської армії у ході Балаклавської битви у жовтні 1854 року. Вона увійшла в історію, а також шкільні програми завдяки віршу Альфреда Теннісона «Атака легкої кавалерії». Ми дивилися докруг, і Принц мені сказав: «Я повинен обов'язково привезти сюди своїх двох синів, щоб вони побачили це місце».

Коли у листопаді 2018 року відзначали його 75-річний ювілей, я написав йому вітального листа, зокрема: «Сподіваюсь, Ваша Королівська Високосте, що незабаром настане час, коли Крим повернеться до України, і Ви зможете знову відвідати Балаклаву зі своїми синами й подивитися на історичне місце атаки легкої кавалерії...». Пізніше я одержав листа від його секретаря, що він передає подяку Принца за привітання і за спогад. Виявляється, що я подорожував разом з майбутнім Королем Чарльзом III!

— **Тепер з двома синами важко буде приїхати. Вони вирости...**

— Король Чарльз III — може приїхати зі старшим сином. Адже тепер Вільям буде Принцом Валлійським. А ми всі постаріємося, щоб Король Чарльз III міг безперешкодно туди поїхати.

**Розпитувала
Лариса ОСТРОЛУЦЬКА
Фото Ніни БАЛИКОВОЇ**

Подарунок Її Величності Королеви Єлизавети II

Практична філософія українського Сократа

У грудні в Україні на державному рівні відзначили 300-річчя від дня народження Григорія Сковороди. Осмислити його спадщину у ситуаціях сьогодення намагались і на засіданні Президії Національної академії наук України. Зокрема з доповіддю «Практична філософія Григорія Сковороди і сучасність: до 300-річчя від дня народження» виступив директор Інституту філософії імені Григорія Сковороди НАН України, член-кореспондент НАН Анатолій Єрмоленко.

На жаль, ювілей видатного провісника відзначили в умовах війни. Як констатував доповідач, руйнувань зазнали чимало культурних центрів нашої країни. Так, музей у Сковородинівці, що на Харківщині, зруйновано вщент. Але статуя Сковороди вціліла! «Мабуть, це певний знак, що дух нашого народу, який несе Сковорода, який фактично є кодом нашої культури, не зруйнувати, — каже Анатолій Єрмоленко. — Сковорода — символ боротьби за наше майбутнє, нашу культуру, нашу філософію».

Доповідь було зосереджено на тому, що Григорій Сковорода має не тільки історико-філософське значення, і не є лише «пам'ятником». Він є філософом, який розбудовував філософію, яка є сьогодні провідною у світі. Головна теза Анатолія Єрмоленка: з огляду на «реабілітацію» практичної філософії й комунікативний поворот в сучасній філософії, Сковорода і його філософія сьогодні є вкрай сучасними.

Важливий складник, який вбудовується в сучасну філософію — це те, що філософія Сковороди ґрунту-

ється на парадигмі діалогу. Як зауважив доповідач, це діалог людей одне з одним, з Богом, діалог в суспільстві як певний інструментарій досягнення істини. «Головне у філософії Сковороди — досягти істини, але не тільки через пізнання самого себе, але й разом з іншими людьми, — продовжив Анатолій Єрмоленко. — Разом шукати істину — це було головне у мандрівному характері Сковороди, так само як і у Сократа (тому Григорія Савича не дарма називають українським Сократом). Він не просто розмовляв. Він підводив співрозмовника до суперечності, і через виявлення цієї суперечності вони разом шукали істину».

Насамкінець доповідач зауважив, що філософія діалогу нині є провідною у світі. В цьому контексті Анатолій Єрмоленко розповів про свою заочну дискусію з відомим німецьким філософом і соціологом Юргеном Габермасом. Німецький колега написав статтю «Дилема Заходу», де продовжував лінію, що Україна не має перемогти, а росія не має зазнати поразки, тож треба домовлятися. Відповідаючи йому у своїй статті «Спротив замість перемовин», Андрій Єрмоленко зауважив, що домовлятися можна, але не за будь-яку ціну і не тоді, коли в тебе стріляють. «Я намагався показати межі діалогу, — зауважив доповідач. — І тут український Сократ, тобто Сковорода, нам цілком може стати в пригоді. Зокрема, треба згадати, що у його доробку була повна відповідність науки та життя».

Про надзвичайну актуальність філософії видатного просвітника йшлося й у виступі завідувачки кафедри філософії Харківського національно-

го педагогічного університету імені Григорія Сковороди, члена-кореспондента Національної академії педагогічних наук України Марії Кулгаєвої. Зокрема, вона полягає у важливості постсекулярних смислів і дискурсів, котрі сьогодні стають дуже актуальними для України у зв'язку з агресією, скрутним становищем нашої нації, яка виборює свою свободу.

Окремо Марія Кулгаєва зупинилась на критиці системи освіти й науки у доробку Сковороди. «Безперечно, він робить це в алегоричній формі, але так, що це ніби торкається нас усіх, — зауважила доповідачка. — На його думку, головне для науковця — це служіння науці, служіння істині. І це Сковорода підкріплює релігійними метафорами, які звучать досить актуально у наших постсекулярних контекстах».

На думку професора кафедри теоретичної та практичної філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Михайла Бойченка, Сковорода дуже легко витлумачити поверхово й однобічно. «Можна сказати, що він консерватор, адже ратував за релігію, або що ліберал, адже «воював» з цензурою; можна сказати, що він за природу, а можна сказати, що він був софістичкованим представником високої європейської цивілізації, — зауважив професор Бойченко. — І все це буде правдою. Але суть у тому, що Сковорода — це феномен, його не можна підвести під якусь теорію. Треба досліджувати його в усій багатоманітності проявів. У цьому й полягає невичерпність діалогу зі Сковородою».

Цю лінію у своєму виступі продовжив і директор Інституту історії

«Воля дужча за всяку неволю» — так називався круглий стіл, присвячений 300-річчю з дня народження Григорія Сковороди, що відбувся у Науково-дослідному інституті українознавства МОН України. У ньому взяли участь філософи, філологи, історики з університетів та наукових установ. З цікавими глибокими доповідями виступили доктор історичних наук, професор, заступник директора НДІ українознавства Анатолій Павко, доктор філософських наук, професор, заступник декана філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка Сергій Руденко, член-кореспондент НАН України, провідний науковий співробітник Інституту філософії імені Григорія Сковороди НАН України Назіп Хамітов, докторки філологічних наук, професорки ННІ філології КНУ імені Тараса Шевченка Оксана Сліпушко та Лідія Гнатюк. А також — інші промовці.

України НАН України академік Валерій Смолій. Зокрема, він наголосив, що історіографія праць на сквородинську тематику дуже поважна — близько тисячі позицій. Вони різні за змістом, характером, форматом, а також — за ідеологічною спрямованістю, бо їх написано в різні епохи.

«Які характеристики тільки не давалися Сковороді: містик, мислитель-аскет, мандрівний філософ, мандрівний старець, релігійний скептик, незалежний богослов, представник барокової культури, романтик, етичний реаліст, дуаліст-концептуаліст, моніст-теоретик тощо, — зауважив академік Смолій. — Ці характеристики часто сприймаються як взаємозаперечні. Але чи вичерпують вони визначення постаті філософа? Моя відповідь — ні».

На думку Валерія Смолія, сьогодні ми лише приступаємо до нових підходів та інтерпретацій щодо вивчення життя і творчості, а також філософії Сковороди. Йдеться про те, щоб зробити сміливіші спроби реконструювати постать Сковороди, його творчість у контексті європейського ін-

телектуального простору, показати стільне й особливе Сковородинської філософії та філософії його сучасників, попередників і наступників.

— На сучасному етапі, коли надзвичайної ваги набувають питання української національної ідентичності, захисту та розвитку українських культурних традицій — особливо в умовах російської війни проти України, інтеграції України в європейський культурний та освітній простір, необхідним є посилення участі наукових установ та фахівців нашої академії у забезпеченні подальших актуалізацій й популяризації спадщини Григорія Сковороди, його філософських ідей, — резюмував президент НАН академік Анатолій Загородній. — Очевидно, що така робота сприятиме формуванню сучасного образу української культури як невіддільного складника європейської цивілізації, активізації співпраці з закордонними вченими й утвердженню авторитету нашої гуманітарної науки.

Підготував Дмитро ШУЛКІН

БЛОКПОСТ «ПРО НАУКУ. КОМПЕТЕНТНО»—«СВІТ»

Григорій Сковорода — завжди сучасний

Наприкінці минулого року, з нагоди 300 років від дня народження видатного українського філософа, поета і педагога Григорія Сковороди гостем авторської програми Володимира Семиноженка «Про науку. Компетентно», що виходить на ютуб-каналі Національної академії наук, став провідний науковий співробітник Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди, член-кореспондент НАН України й президент Міжнародної асоціації філософського мистецтва Назіп Хамітов. Він розповів про життєвий і творчий шлях Сковороди, його внесок у розвиток української філософської думки, а також про те, як його ідеї зберігають свою актуальність і можуть допомогти у розв'язанні сучасних цивілізаційних проблем України та світу.

З творчістю Григорія Сковороди Назіп Хамітов познайомився ще підлітком, і саме це знайомство спонукало його поступати на філософський факультет. Тому усім, хто каже, що Сковорода — всього лише мандрівник чи байкар (або навіть характерник), учений відповідає:

ні, він справжній філософ. Причому не лише європейського, а світового рівня. Який за понад сто років до того, як у Європі з'явилось таке поняття як екзистенціальна філософія — філософія глибинних переживань людини — порушив ці проблеми.

— Його сучасником і навіть ровесником був Емануїл Кант, який відкрив і розгорнув традицію німецької класичної філософії, — каже Назіп Віленович. — Так от, Сковорода є родоначальником української класичної філософії. Це не філософія гносеологічна, як це було передусім для Канта і Гегеля, а філософія того, як бути Лю-

диною — з великої літери. На думку вченого, філософію можна поділити на теоретичну (типові представники — Кант і Арістотель), есеїстичну (Фрідріх Ніцше) і філософське мистецтво, представником якого і був Григорій Сковорода, виражаючи свої ідеї у художній формі. «Він зробив акцент саме на філософському мистецтві й у цьому плані виразив стрижень українського філософського духу», — підкреслив науковець. Послідовниками ж Сковороди, а точніше, його класичної української філософії були Тарас Шевченко, Памфіл Юркевич і Микола Гоголь.

У своїй розповіді Назіп Хамітов розвінчав деякі міфи, котрими досі огорнута постать Григорія Сковороди. Наприклад, те, що він вів аскетичне життя, мало їв і пив, увесь час лише мандрував і був украй самотнім.

«Григорій Савич був земною людиною — любив смачно поїсти, випити келих доброго вина, любив гарну компанію, а певною мірою і комфорт», — розповідає фахівець. А також філософ любив вільне й неформальне спілкування, зокрема зі своїми учнями. Викладаючи в харківському колегіумі, що розташований у Свято-Покровському монастирі, часто виходив «на повітря», де відчував себе більш розкуто — низькі стелі богословських аудиторій тиснули на нього. Сковорода не був самотньою людиною, принаймні внутрішньо, попри те, що в нього не було сім'ї, веде далі науковець. Серцем він завжди був із тією реальністю, яку називав макрокосмом — любов'ю, що пронизує світ. А також — у єднанні з мікрокосмом, тобто із самим собою. Багато спілкувався з людьми, які тягнулися до його творчості, подовгу жив у ко-

гось зі своїх прихильників, читав чужі твори й писав свої. У нього, за словами вченого, була «міра спілкування й усамітнення».

Назіп Хамітов вважає, що Григорій Сковорода — завжди сучасний. У чому ж полягає актуальність його ідей саме зараз?

— Це передусім здатність розв'язувати суперечності філософією, а не конфліктом, — пояснює науковець. — Сковорода ставить питання так: у людському бутті немає нічого антагоністичного, завжди потрібно вступати в діалог і взаємодію, і тоді будь-який носій зла чи деструкції, спілкуючись з тобою, може змінитися. В цьому плані він надзвичайно сучасний для нашого кризового світу. Бо без такого принципу світоглядного діалогу — між людьми, країнами, спільнотами, корпораціями тощо — вид гома сапієнс може щезнути взагалі. Досвід Сковороди потрібен зараз і дипломатам, і політикам, взагалі усім, хто хоче повноцінно жити. Уся його творчість говорить: вбачай добро в іншому і відповідай добром.

АКТУАЛЬНА ТЕМА

Промислові коноплі — не канабіс,

а потрібна економіці сільськогосподарська культура

2022 рік був багатим на відкриття і розробки. Сьогодні познайомимо з ще одним науковим досягненням, яке могло б неабияк прислужитися Україні як в оборонній, так і цивільній сфері. Йдеться про новий сорт посівних конопель «Софія», розроблений науковцями Інституту сільськогосподарства Північного Сходу Національної академії аграрних наук України. В чому інноваційність сорту, яке значення мають промислові коноплі для вітчизняної економіки і що гальмує розвиток галузі, розповідає завідувач відділу селекції та насінництва Інституту, кандидат сільськогосподарських наук Віталій КАБАНЕЦЬ.

Передусім зазначимо, що посівні коноплі — їх ще називають промисловими або технічними — це не медичний канабіс, навколо легалізації якого було зламано стільки списів. Це сорти, у яких вміст тетрагідроканабінолу (ТГК) — власне психотропної (або наркотичної) речовини — мінімальний або відсутній зовсім. Саме до них належить і новостворена «Софія».

— Це сорт універсального напрямку використання, — розповідає Віталій Кабанець. — Є сорти посівних конопель, які вирощуються на насіння чи стебло. Є універсальні — такі, де в переробку йде і те, й друге, проте вони менш урожайні. Натомість потенціал нового сорту «Софія» дає змогу отримувати високу врожайність як насіння (до 2 т/га і вище), так і стеблову частину рослин — тобто волокна і костриці (близько 7 т/га). Це означає, що розширюється сфера одночасного використання рослини у різних галузях виробництва: можна використовувати й зернову частину, отримуючи різні продукти — харчові, косметичні тощо, і стеблову — а це будівництво, текстиль, опалення, інші напрями.

На створення та реєстрацію «Софії» пішло близько 5 років. 2016-го року було отримано ліцензію від Держлікслужби на право вирощувати коноплі. Відтоді селекціонери оцінили наявний сортовий асортимент, підібрали батьківські компоненти, провели необхідне схрещування та щорічні добори. Перший урожай — з кількох соток — було зібрано у 2020 році. У 2022-у в Інституті було вже засіяно 20 гектарів, а наступної літа «Софію» презентували на щорічному фестивалі «Нemр Fest», який відбувся на Сумщині у форматі науково-практичного семінару і зібрав близько 80 провідних вчених, аграріїв, бізнесменів та фахівців у галузі коноплярства із десяти областей України.

Набої для фронту, житло для тилу, енергія для всіх

Що можна виготовити з конопель? Легше, мабуть, перерахувати, чого не можна. Раніше вважалося, що продукти переробки цієї рослини є сировиною для близько 20 тисяч виробів, тепер ідеться про понад 50 тисяч. Харчові продукти (олія і борошно), ліки, одяг, взуття, папір, мотузки, канати, будівельні матеріали — конопляна сировина може використовуватися у найрізноманітніших галузях економіки. Протягом кількох століть ця рослина була важливою сільськогосподарською

культурою і задовольняла всі ключові потреби людини розумної — від їжі до теплих домівок — аж поки не була витіснена з ринку виробниками целюлози, полімерних матеріалів, палива, бавовняної продукції та криміналізована конвенцією ООН 1961 року про наркотичні засоби. Знадобилося пів століття, щоб світ отямився і зрозумів, наскільки він себе обкрадає, бездумно відмовившись від культивування конопель.

Йдеться передусім про можливість застосування конопляної продукції для військових. І це не лише пошиття одягу і спідньої білизни з високоякісного й міцного текстилю, що дихає, добре всотує піт і не подразнює шкіру (до речі, в Китаї вже запроваджується ціла державна програма, щоб перевдягти тамтешню армію у натуральний одяг, зокрема виготовлений із конопель).

Ще цю продукцію можна використовувати в оборонній промисловості — як сировину для виготовлення пороху.

— Згідно з наявною інформацією, у Шостці на заводі хімічних реактивів було проведено тестування

ди з неї залишилися й дотепер, переживши не одну тисячу років. Це матеріал, з якого можна виробляти костробетон і зводити екологічні, енергоефективні та міцні будинки. Жодних синтетичних складових — лише костриця, вода і вапно певних видів. Це швидка відбудова, зокрема для переселенців. Я знаю, що такі проекти вже розпочинаються на Львівщині. У Сумській області теж є підприємство, яке спеціалізується на будівництві з конопель. Виробники такого житла закуповують кострицю у підприємств в Україні, які вирощують і переробляють коноплі. Під переробкою мається на увазі розділення зібраного стебла (трести), на волокнисту частину, з якої потім виготовляються ткани й неткані матеріали, і деревну — тобто власне кострицю. У нас є кілька підприємств, які це роблять, зокрема у Сумській, Полтавській та Київській областях.

Окрім того, додає науковець, є сенс використовувати біомасу конопель як енергетичну сировину. Завдяки високому врожаю стебел (10 т/га і більше), які містять до 80 %

За спиною ученого-селекціонера Віталія КАБАНЦЯ коноплі, немовби ліс

вибухової суміші з додаванням конопель ще у 2015 році, — розповідає Віталій Кабанець. — Висновок: «...технічні сорти конопель, створені українськими селекціонерами, цілком придатні для виготовлення пороху, який не поступається існуючим традиційним аналогам, а в дечому навіть перевершує їх». Річ у тім, що коноплі стійкіші до вологи, тож набої з таким порохом довше зберігаються і майже не відсиривають. А це дуже важливо в бойових умовах. Згідно з дослідженнями, порох, зроблений з конопель, має кращі балістичні характеристики. Якщо швидкість звичайної кулі — 615 метрів на секунду, то швидкість тієї, у складі якої є конопляні інгредієнти, збільшується до 800.

Є також думка, що конопляні волокна ні в чому не поступаються синтетичному кевлару, з якого виготовляють бронезилети: плити з конопель витримують постріли з бронебійних набоїв і водночас легші за кевларові. Але це припущення наразі потребує додаткових досліджень.

— Костриця конопель — дуже добрий будівельний матеріал, відомий ще з римських часів, — каже Віталій Вікторович. — Споруди з неї залишилися й дотепер, переживши не одну тисячу років. Це матеріал, з якого можна виробляти костробетон і зводити екологічні, енергоефективні та міцні будинки. Жодних синтетичних складових — лише костриця, вода і вапно певних видів. Це швидка відбудова, зокрема для переселенців. Я знаю, що такі проекти вже розпочинаються на Львівщині. У Сумській області теж є підприємство, яке спеціалізується на будівництві з конопель. Виробники такого житла закуповують кострицю у підприємств в Україні, які вирощують і переробляють коноплі. Під переробкою мається на увазі розділення зібраного стебла (трести), на волокнисту частину, з якої потім виготовляються ткани й неткані матеріали, і деревну — тобто власне кострицю. У нас є кілька підприємств, які це роблять, зокрема у Сумській, Полтавській та Київській областях.

Окрім того, додає науковець, є сенс використовувати біомасу конопель як енергетичну сировину. Завдяки високому врожаю стебел (10 т/га і більше), які містять до 80 %

Палиці у конопляних колесах

Так, у нас є локальні здобутки, але немає зрозумілої державної політики — такої, яка б спонукала фермерів вирощувати коноплі, а бізнесменів і виробників — створювати кластерні об'єднання і в такий спосіб розвивати галузь.

Річ у тім, що транспортувати зібрану сировину (тресту) задля переробки далі, ніж на 50–70 кілометрів, нерентабельно — тому й напрошується ініціатива кооперації, кластеризації, інакше кажучи, об'єднання процесів у одній місцевості — пояснює Віталій Вікторович. Маємо нині — лише точкові ініціативи на місцях, і вони залишатимуться такими, поки не буде відрегульовано законодавство, розмежовані медичні й промислові коноплі та умови їх культивування і переробки. Бо сьогодні вирощування медичних конопель законом взагалі не передбачено.

Українське законодавство розуміє коноплі винятково як нар-

котичну культуру. Водночас психотропний (а також — знеболювальний) ефект має лише один канабіноїд — згаданий вже тетрагідроканабінол, який у значній кількості присутній у медичних сортах конопель. Саме за вмістом цього психотропного елементу визначається, чи є посів промисловим, чи ні. Усі інші канабіноїди сполуки (їх близько ста), як показують результати закордонних досліджень, не мають наркотичного ефекту і можуть бути у промислових (технічних, посівних) сортах.

У 90-х роках минулого століття українські селекціонери з Інституту луб'яних культур НААН України (м. Глухів, Сумська область) вперше у світі створили сорти, у яких повністю відсутній тетрагідроканабінол. Проте Постановою Кабміну від 6 травня 2000 року № 770 «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» усі без винятку коноплі внесені у список 3 таблиці І — «Рослини, які містять наркотичні засоби та психотропні речовини». Щоправда, у примітці написано: якщо у висущеній соломі тетрагідроканабінолу менше ніж 0,08%, культивування таких рослин для промислових цілей дозволяється. Але щоб вирощувати навіть технічні коноплі, треба все одно отримати ліцензію. А перед тим — дозвіл від МВС на об'єкти та приміщення. А ще раніше — закупити насіння. Тобто понести затрати, не знаючи, чи отримаєш той дозвіл і ліцензію. Адрже вимоги — наче вирощуєш саме наркотичні рослини. Наприклад, поле має бути розташоване не ближче, ніж за пів кілометра до населеного пункту. Приміщення мають бути ізольовані від загальної масиви будівель. Працівники, які вирощуватимуть рослини, повинні отримати довідки про те, що вони не стоять на наркотичному обліку і не мають непогашеної судимості і т.д. «Штучні обмеження», каже науковець, дедалі більше схиляють сільськогосподарського виробника вирощувати простіші й зрозуміліші культури — озиму пшеницю, кукурудзу, соняшник, сою і т. д.

Не вигадувати велосипед

В ЄС більш лояльно ставляться до промислових конопель. Якщо у нас «допуск» по тетрагідроканабінолу — 0,08 %, то в країнах Європи — 0,2% і навіть до 1% (Швейцарія), у США — 0,3 %. А згідно з рекомендаціями Всесвітньої організації охорони здоров'я, все, що нижче одного відсотка тетрагідроканабінолу — не несе соціальної небезпеки. Ба більше: сільгоспвиробників, які працюють у цій галузі — стимулюють, а не відлякують.

«У Європі — я консультував деякі підприємства у 2017–18 роках — була компенсація на вирощування промислових конопель, — веде далі Віталій Кабанець. — Держава компенсувала до 30% витрат на вирощування. У США прийнятий «Закон про фермерські господарства» у 2018 році спеціально розмежував коноплі на промислові (хемп) (до 0,3% ТГК) і медичні (канабіс) (понад 0,3% ТГК), щоб це були дві окремі державні програми. І фермери, які вирощують хемп — також отримують субсидії й дотації від держави. У Парагваї взагалі дозволили простому населенню вирощувати промислові коноплі, а держава-монополіст викуповує урожай за заздалегідь обумовленими цінами — близько тисячі доларів за тону насіння. У деяких інших країнах держава також виступає монополістом, бо це дуже приваблива і прибуткова галузь. А ми, українські науковці-селекціонери, зібравши врожай з експериментальних полів, за законом мусимо після очищення знищувати залишки продукції, так само як і стебла, які залишаються на полі. Звезимо в окреме місце і спалюємо, про що складаються акти».

Дослідник вважає: щоб створити прозорий і зрозумілий законопроект, який би об'єднав вирощування, переробкування, реалізацію та споживання — потрібне бажання та синергія усіх причетних.

А можна й взагалі не «вигадувати велосипед». У світі напрацьовано непогане, свіже «конопляне» законодавство — зокрема у тих же США. Відтоді, як у 2018 році там ухвалили закон про фермерські господарства, де промислові коноплі майже прирівняні до звичайної сільськогосподарської рослини — площі посівів під хемп почали збільшуватися в рази. І за чотири роки відбувся стрімкий розвиток галузі.

...Вітчизняне насіння промислових конопель має попит не тільки в Україні, а й за кордоном — у Канаді та США, в Казахстані й Китаї. До того ж в українських науковців є неабиякі технологічні здобутки — створені безнаркотичні сорти (згідно з результатами експертного дослідження, у рослинах сорту посівних конопель «Софія» в умовах 2022 року тетрагідроканабінолу (ТГК) взагалі не виявлено) з високим потенціалом продуктивності, відпрацьовані технології насінневого, волокнистого, універсального (або двобічного) напрямів вирощування і, відповідно, подальшої переробки і використання продукції. А законодавче ставлення досі — як до соціально небезпечної культури.

Наталія КУЛИК

«ПОЛЬОВЕ» ДОСЛІДЖЕННЯ

«Буде тобі, враже, так, як відьма скаже»

або віра, магія, містика в умовах війни

Як вижити під час війни, за що зацепитись в умовах, коли все матеріальне виявляється таким крихким під ударами ракет, а фізичне буття людини та її психіка постійно загрожені?

За час повномасштабного вторгнення більшість українців вже набули власного досвіду виживання, одним із засобів якого виявилась також активація архаїчних знань, світоглядних практик та пластів свідомості. Бійці на фронті уміють знайти воду, користуючись лозою, майструють печі та плити з підручного матеріалу, відроджуються народні обряди, ритуали календарного та життєвого циклів, навіть у тих регіонах, де вони раніше вийшли з ужитку. Бажання заручитися захистом надприродних сил, знайти необхідні інструменти та посередників для цього викликало суспільний попит на передбачення, ворожіння, магію, зміцнило релігійну віру. Науковці, що досліджували дану тематику, стверджують, що це явище, притаманне всім війнам. Британський історик Оуен Девіс у своїй книжці «Надприродна війна: магія, ворожіння та віра під час Першої світової війни» (Owen Davies. Supernatural War: Magic, Divination, and Faith during the First World War. Oxford, 2019) аналізує явища, які зараз так само побутують у воєнних українських реаліях. Зокрема йдеться про прогнозування тривалості війни, ворожіння про долю воїнів, виготовлення талісманів та оберегів, носіння Біблії солдатами на фронті.

Сьогодні в Україні астрологів, нумерологів, ясновидців запрошують до участі в телевізійних ефірах, до них звертаються за відповідями про кінець війни, долю близьких людей. Окремі нарративи сучасної російсько-української війни спираються на міфічний символізм

Магія вогню. Сторінка з «відьомського календаря»

народних традицій. Завдяки сучасним інформаційним технологіям вони поширюються по всій країні та за її межами, стають частиною загальної спадщини людства. Це трапилось, наприклад, з фольклорним образом відьми, трансформованим відповідно до вимог часу. В історичних джерелах є згадки про те, що у військовому обозі Богдана Хмельницького була підвода з бабами-знахарками та чарівницями. Етнографам добре відома ситуація, коли в експедиції на запитання «А колись у вашому селі були жінки, яких вважали відьмами?» відповідають: «Чого були, і тепер є». Військовослужбовець ЗСУ, відомий підприємець Дмитро Томчук на своїй сторінці у фейсбуці в червні 2022 року опублікував етнографічно вірогідну розповідь про те, як за допомогою до воїнів звернулись мешканці одного з сіл на Донеччині. Несподіване для військових прохання пробити дірку у стелі в хаті, де померла відьма, яку не могли поховати, бо вона ходила вночі (!), виявилось складним. Бійці старшого віку відмовлялися йти на таке завдання, врешті зробити це зголосився молодий боєць, що по тому почувався так, ніби його контузи-

ло (<https://cutt.ly/U06izl2>). З початком повномасштабного наступу в соціальних мережах з'явилися звернення жінок, зокрема і науковиць-фольклористок, «згадати про свої відьомські жіночі сили і наслати порчу на ворогів, путіна». Відеосюжет про жінку з Конотопа, що лякає окупанта втратою чоловічої сили через те, що кожна друга жінка в Конотопі відьма, набрав десятків тисяч переглядів і транслювався у популярному американському телешоу. Відьомська тематика активно підтримується представницями творчих професій та використовується жіноцтвом у цілому. З'явилися мультфільми про відьму, що бореться з ворогом магичними засобами, а також одяг з відповідними принтами. Сучасний образ відьми став образом жінки-месниці. Позивний «Відьма» беруть собі жінки, що служать у Збройних Силах України. Фейсбук-мережею широко розійшлося оповідання про стару відьму, що заманивала окупантів у пастку, перетворюючись на молоду вродливу дівчину. Надзвичайної популярності набув вірш-закляття поетеси Людмили Горової «Буде тобі, враже, так, як відьма скаже», що відтворює ритміку традиційних замовлянь, перекладений багатьма мовами світу та покладений на музику. Багато жінок, які пережили окупацію, стали вимушеними переселенками, писали, що для них цей твір став засобом звільнення від почуття безсилля, можливістю психологічного впливу на ворога. Жіночою волонтерською спільнотою видано ілюстрований «відьомський календар», на якому вони зображені у містичних образах. Від його продажу було виручено чималі кошти (близько 90 тис. грн), які переказані на потреби ЗСУ.

Міфологічний пласт традиційних уявлень так само поширений і серед чоловіків-військовослужбовців. Це відображається у тематиці військових шевронів, позивних (Мольфар, Відьмак, Вовкулака), в поетизованих розповідях про учасників Сил спеціальних операцій як про вовкулак чи вовків-месників. Турбота про захист власного життя, життя рідних на фронті й вдома спонукає людей до пошуку

дієвих форм захисту з боку вищих, надприродних сил. Віряни різних конфесій практикують колективні та індивідуальні молитви, спеціальні молебні за мир та перемогу, здоров'я і захист близьких. Християнськими оберегами традиційно вважаються ікони святих (тих, чие ім'я носить людина), ікони Христа, Богородиці, окремі цитати з Біблії, текст 90-го псалма. Останній часто друкується на поясах, які можна придбати у храмі, гравіюється на особистих жетонах, листочки з 90 псалмом підшивають чи підкладають у головний убір. З'явилися записи, у яких люди діляться досвідом збереження дому, будівлі, довкола якої ходили, читаючи цей псалом. Разом з канонічними молитвами поширені авторські, наприклад, «Молитва солдата» авторства Любові Буряк, написана у 2015 році, що вже стала народною: «Побудь, мій Боже, отут зі мною, у цьо-

напрямку), про ракети, зупинені розг'яттям, про порятунок під час розстрілу в окупації. Одним з останніх, що потрапило в поле зору, є повідомлення від 25 грудня 2022 року про два снаряди від «Градів», що влучили у католицький храм Херсона, де було багато людей, але не розірвалися.

Цікава трансформація відбулась із народною іграшкою — лялькою-мотанкою. Акцент на її обереговій функції з'явився з початком російсько-української війни у 2014 році. Такі ляльки часто робили діти й передавали на фронт захисникам як обереги. Відтоді це явище стало ще поширенішим. Майстриня Юлія Жданович, що проводить майстер-класи з виготовлення іграшки у скансені «Українське село», повідомляє, що готові ляльки ще й освячують. За минулий рік, окрім вже звичних образів янгола, хлопчика, дівчинки, з'явилась лялька в об-

Мотанкове коло — надійний захист!

му полі, у розпал бою. Серед руїни і серед краху не дай пізнати глибини страху». За народними уявленнями, велику силу має апокрифічний вірш «На Осіяньській горі», у якому йдеться про віщий сон Богородиці й майбутні страждання її сина. Цієї молитви бабуся Уляна з села Друцьке на Чернігівщині навчила бійців 58 бригади ЗСУ, що переходили разом з нею від обстрілів. Текст молитви один з бійців записав на диктофон. У соцмережах часто публікуються фото з повідомленнями про те, як ікона, вкладена у військовий квиток, врятувала життя його власнику, є такі ж свідчення про натільний хрестик, молитвослов, Біблію. Свідченням Божих чудес, що звершуються у час війни, називають повідомлення з фронту, у яких йдеться про неушкодженість бійців, котрі перебували у храмі під час обстрілу (на Харківському

разі смерті для окупанта чи персонально для путіна, якого позначають, прикріплюючи до лялькового тулуба портрет. Відомі випадки, коли на окупованих територіях рашисти не грабували квартир, у яких бачили мотанку.

Ці та інші явища езотеричного, містичного плану, що виникли давно та існують і в площині сучасної війни, засвідчують умовність межі між матеріальним і духовним, архаїчним та модерним, наукою та релігією і спонукають до роздумів, що, можливо, істина десь посередині.

Галина БОНДАРЕНКО,
кандидатка історичних наук,
провідна наукова співробітниця
відділу «Український
етнологічний центр»
Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології
ім. М.Т. Рильського НАН України

Триває передплата
на газету «Світ»Передплатний індекс
в усіх відділеннях зв'язку

40744

Вартість передплати:

на місяць — 52 грн 80 коп.

на квартал — 158 грн 40 коп.

на пів року — 316 грн 80 коп.

Відкрийте
свій

СВІТ

Голова редакційної колегії —
президент НАН України
академік **Анатолій ЗАГОРДНИЙ**Головний редактор —
Лариса ОСТРОЛУЦЬКА

Індекс газети «Світ» — 40744

ЗАСНОВНИК:
Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»**РЕЄСТРАЦІЙНЕ СВІДОЦТВО:**
КВ №24830-14770ПР від 5 травня 2021 р.**АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:**
03056, Київ, проспект Перемоги, 37.
тел.: (044) 204-93-39, (097) 270-50-89
hazeta_svit@ukr.net
<http://svit.kpi.ua>Відповідальність за достовірність
інформації та реклами несуть
автори та рекламодавці. Редакція
не завжди поділяє позицію авторів
публікаційЗам. 3012/1
Газету віддруковано
у ТОВ «Август Трейд»